

YOSHLARNI KASBGA YO‘NALTIRISH: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA STRATEGIK VAZIFALAR

**M.T.Aripova, G‘allaorol tuman 2-son texnikumi
direktorining kasbiy ta‘lim bo‘yicha o‘rinbosari**

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarni kasbhunarga yo‘naltirishning nazariy-uslubiy va amaliy masalalari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqotda yoshlarning individual-psixologik xususiyatlari, qiziqishlari va iqtidorini aniqlashda zamonaviy psixodiagnostik metodikalardan foydalanish samaradorligi asoslab berilgan. Mehnat bozorining o‘zgaruvchan talablari, xususan, "kelajak kasblari" (Future Skills) va sun‘iy intellektning ish o‘rinlariga ta‘sir sharoitida yoshlarga kasbiy maslahat berishning innovatsion modellari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, kasbga yo‘naltirish, mehnat bozori, psixodiagnostika, kasbiy motivatsiya, dual ta‘lim, raqamli iqtisodiyot, kompetensiya, Future Skills, ijtimoiy adaptatsiya, professional trayektoriya.

Аннотация: В данной статье проводится комплексный анализ теоретико-методологических и практических вопросов профессиональной ориентации молодежи в условиях глобализации и цифровой трансформации. В исследовании обоснована эффективность использования современных психодиагностических методик при определении индивидуально-психологических особенностей, интересов и способностей молодежи. Предложены инновационные модели профессионального консультирования в условиях меняющихся требований рынка труда, в частности, влияния «профессий будущего» (Future Skills) и искусственного интеллекта на рабочие места.

Ключевые слова: молодежь, профориентация, рынок труда, психодиагностика, профессиональная мотивация, дуальное образование, цифровая экономика, компетенция, навыки будущего, социальная адаптация, профессиональная траектория.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the theoretical, methodological, and practical issues of vocational guidance for youth in the context of globalization and digital transformation. The study substantiates the effectiveness of using modern psychodiagnostic methods in determining the individual psychological characteristics, interests, and talents of young people. Innovative models of vocational counseling are proposed in response to the changing demands of the labor market, specifically focusing on the impact of "Future Skills" and artificial intelligence on employment.

Keywords: youth, vocational guidance, labor market, psychodiagnostics, professional motivation, dual education, digital economy, competence, Future Skills, social adaptation, professional trajectory.

Kirish: Kasb tanlash — hayotiy strategiya asosi

Muxtaram prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlab o'tganidek – "Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan, ta'lim va tarbiya tizimidan boshlanadi. Yoshlarimizning zamonaviy bilim va kasbhunarlarni egallashi — islohotlarimizning bosh maqsadi hisoblanadi."[1]

Inson hayotidagi eng muhim qarorlardan biri — bu kasb tanlashdir. Global transformatsiya davrida kasblar spektri shiddat bilan o‘zgarmoqda. An‘anaviy kasblar o‘rnini sun‘iy intellekt va

avtomatlashtirilgan tizimlar egallayotgan bir paytda, yoshlarni kasbga yo'naltirish tizimini tubdan isloh qilish zarurati tug'ilmoqda.

Kasb tanlash — bu shunchaki ish topish emas, bu shaxsning kelajakdagi ijtimoiy statusi va hayot tarzi strategiyasini belgilash jarayonidir. Yoshlarni kasbga yo'naltirish shunchaki ularga kasblar haqida ma'lumot berish emas, balki ularning ichki salohiyatini (soft va hard skills) jamiyat ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish jarayonidir.

Kasbga yo'naltirish — bu shaxsning imkoniyatlari va mehnat bozori ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanatni topishga qaratilgan kompleks pedagogik jarayondir. Ushbu jarayonning samaradorligi bir necha klassik va zamonaviy nazariyalarga tayanadi.

Pedagogika fanlari doktori, professor N.A. Muslimovning fikriga ko'ra "Kasbiy ta'lim tizimining vazifasi faqatgina bitiruvchiga diplom berish emas, balki uni mehnat bozorida o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha oladigan raqobatbardosh kadr sifatida tayyorlashdir."[5]

1. Shaxs va kasb muvofiqligi nazariyasi (F. Parsons va J. Xolland modeli)

Psixolog, kasbiy tipologiya nazariyasi asoschisi Jon Xollandning ta'biri bilan aytganda "Insonning psixologik tipi va uning mehnat muhiti o'rtasidagi muvofiqlik qanchalik yuqori bo'lsa, kasbiy muvaffaqiyat va shaxsiy qoniqish shunchalik barqaror bo'ladi."[6]

Ushbu nazariyaning asosi — **"To'g'ri odam — to'g'ri joyga"** tamoyilidir.

Mohiyati: Har bir insonning o'ziga xos psixotipi mavjud va har bir kasb muayyan shaxsiy sifatlarni talab qiladi. Misol: Masalan, Jon Xollandning "RIASEC" modeli bo'yicha "Tadqiqotchi" (Investigative) tipidagi yoshlar tahliliy fikrlashga moyil bo'ladi. Ularni muloqotga asoslangan savdo sohasiga yo'naltirish emas, balki IT-dasturlash, laboratoriya tadqiqotlari yoki muhandislik sohalariga yo'naltirish ilmiy jihatdan to'g'ri hisoblanadi.

2. Kasbiy rivojlanishning bosqichli nazariyasi (D. Super nazariyasi)

D. Superga ko'ra, kasb tanlash bir martalik hodisa emas, balki butun umr davom etadigan jarayondir. Uning bosqichlari:

1.O'sish (0-14 yosh): Bolada mehnatga nisbatan ijobiy munosabat shakllanadi.

2.Izlanish (15-24 yosh): Yoshlar turli sohalarni sinab ko'radi. Aynan shu bosqichda kasbiy ta'lim tizimi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Misol tariqasida maktab bitiruvchisi "men iqtisodchi bo'laman" deb qaror qilsa, bu hali yakuniy tanlov emas. U texnikumda ushbu sohani amaliy ko'rib, keyinchalik tor ixtisoslik (masalan, audit yoki soliq) bo'yicha o'z yo'lini aniqlashtiradi.

3. Kasbga yo'naltirishning metodologik yondashuvlari

Tadqiqotlar doirasida yoshlarni yo'naltirishda quyidagi metodlardan foydalaniladi:

Differensial-dagnostik metod: Shaxsning iqtidori va layoqatini maxsus testlar (masalan, Klimovning "Inson-inson", "Inson-texnika" jadvali) orqali aniqlash.

Faoliyatli yondashuv: Yoshlarni faqat nazariya bilan emas, balki "Professional sinovlar" orqali yo'naltirish. Misol uchun o'quvchi duradgorlik kasbiga qiziqsa, unga faqat kitob berish emas, balki ustaxonada kichik bir buyumni yasab ko'rish imkonini berish kerak. Agar jarayon unga zavq bersa, demak, kasbiy tanlov to'g'ri amalga oshirilgan.

Kasb tanlashga ta'sir etuvchi omillar: "E. Klimov piramidasi"

Kasb tanlash jarayonida yoshlar ko'pincha quyidagi tashqi va ichki omillar ta'sirida bo'ladi:

1. Katta oila a'zolarining pozitsiyasi: Ota-onaning xohishi.
2. Tengdoshlar pozitsiyasi: Do'stlariga ergashib o'qishga kirish (ko'pincha xato tanlovga sabab bo'ladi).
3. Maktab va o'qituvchilarning tavsiyasi: Pedagogik kuzatuvlar natijasi.
4. Shaxsiy rejalar va istaklar: "Men nima xohlayman?"
5. Qobiliyat va iqtidor: "Men nima qila olaman?"
6. Ijtimoiy nufuz (Prestij): Jamiyatda o'sha kasbga bo'lgan hurmat.
7. Xabardorlik darajasi: Kasb haqida ma'lumotlarning yetarliligi.
8. Moyillik: Muayyan ish turidan zavqlanish.

Kasbiy layoqatni aniqlashda J. Xolland metodikasining nazariy va amaliy ahamiyati

Kasb tanlash jarayoni shunchaki tasodifiy qaror emas, balki shaxsning individual-psixologik xususiyatlari va tashqi ijtimoiy muhitning o'zaro uyg'unlashuvidir[6]. Amerikalik psixolog Jon Xolland tomonidan ishlab chiqilgan kasbiy tanlov nazariyasi bugungi kunda jahon miqyosida, jumladan, O'zbekiston kasbiy ta'lim tizimida ham keng qo'llanilmoqda.

1. Nazariyaning konseptual asosi

J.Xolland nazariyasiga ko'ra, aksariyat insonlarni oltita psixologik tipdan biriga kiritish mumkin. Agar inson o'zining psixologik tipiga mos keladigan ish muhitini tanlasa, u nafaqat yuqori mehnat samaradorligiga erishadi, balki o'z kasbidan ma'naviy qoniqish hosil qiladi. Bu model ilmiy adabiyotlarda **RIASEC** (oltita tipning bosh harflari) akronimi bilan ataladi.

2. Shaxs tiplarining tahliliy tavsifi

Metodika doirasida yoshlarning qobiliyatlari quyidagi oltita yo'nalish bo'yicha tahlil qilinadi:

Realistik tip (R - Realistic): Ushbu tip vakillari aniq ob'ektlar, asbob-uskunalar va texnika bilan ishlashni afzal ko'radilar. Ularda mexanik qobiliyatlar kuchli rivojlangan bo'lib, mavhum g'oyalardan ko'ra amaliy natijani qadrlashadi.

Tavsiya etiladigan kasblar: Muhandis, agronom, texnik-mexanik, duradgor.

Intellektual (Tadqiqotchi) tip (I - Investigative): Tahliliy fikrlash, murakkab masalalarni yechish va ilmiy izlanishga moyillik bilan ajralib turadi. Ular mustaqil ishlashni va intellektual muammolarni xush ko'radilar.

Tavsiya etiladigan kasblar: Dasturchi, fizik, biolog, mustaqil tadqiqotchi.

Artistik (Badiiy) tip (A - Artistic): Kreativlik, emotsionallik va o'zini namoyon qilishga bo'lgan ehtiyoj yuqori. Standart qoidalarga bo'ysunishni xohlamaydilar.

Tavsiya etiladigan kasblar: Dizayner, arxitektor, jurnalist, san'atshunos.

Ijtimoiy tip (S - Social): Boshqalarga yordam berish, o'qitish va muloqot qilish asosiy qadriyat hisoblanadi. Empatiya darajasi yuqori.

Tavsiya etiladigan kasblar: Pedagog, psixolog, tibbiyot xodimi.

Tadbirkorlik tipi (E - Enterprising): Yetakchilik (liderlik), tashkilotchilik va riskka moyillik kuchli. Energiyaga boy va natijaga yo'naltirilgan.

Tavsiya etiladigan kasblar: Menejer, huquqshunos, tadbirkor, boshqaruvchi.

Konvensional (An'anaviy) tip (C - Conventional): Aniq tartib, ma'lumotlarni tizimlashtirish va hisob-kitobga moyillik. Qoidalarga qat'iy amal qiladilar.

Tavsiya etiladigan kasblar: Iqtisodchi, arxivchi, buxgalter, soliq inspektori.

3. "Geksagon" (Oltiburchak) modeli va tabaqalanish

J. Xolland nazariyasining o'ziga xosligi shundaki, u tiplar o'rtasidagi masofani ham hisobga oladi. Masalan, Realistik va Intellektual tiplar bir-biriga yaqin bo'lib, ularning bir shaxsda uyg'unlashishi muhandislik-tadqiqotchilik sohasida katta muvaffaqiyat beradi. Aksincha, bir-biriga qarama-qarshi joylashgan tiplar (masalan, Realistik va Ijtimoiy) o'rtasidagi "konflikt" yoshlarning kasbiy tanlovida ikkilanishlarga sabab bo'lishi mumkin.

4. Amaliy ahamiyati va xulosa

O'zbekiston sharoitida, ayniqsa kasbiy ta'lim muassasalarida ushbu testni o'tkazish quyidagi natijalarni beradi:

1. O'quvchilarning "o'zini-o'zi anglashi" darajasini oshiradi.
2. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi kasb tanlash bo'yicha nizolarni ilmiy asosda hal qiladi.
3. Davlat resurslarini (kvotalarni) to'g'ri taqsimlashga va kadrlar qo'nimsizligini kamaytirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, J. Xolland testi shunchaki psixologik vosita emas, balki yoshlarni kasbga yo'naltirishning samarali pedagogik texnologiyasidir.

Germaniya dual ta'lim modeli: nazariya va amaliyot integratsiyasi

Yoshlarni kasbga yo'naltirish borasida dunyodagi eng muvaffaqiyatli modellardan biri Germaniyaning **Dual ta'lim (Duales Ausbildungssystem)** tizimidir. Ushbu tizimning o'ziga xosligi shundaki, o'quvchi kasbni egallash jarayonida ham ta'lim muassasasida nazariy bilim oladi, ham bevosita ishlab chiqarish korxonasida amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi.

Germaniya Federal Ta'lim va Tadqiqotlar vazirligi (BMBF) metodikasiga asosan "Dual ta'lim tizimi — bu 'nazariya va amaliyot' o'rtasidagi ko'prikdir. Talabanning vaqtini 70 foizini bevosita ishlab chiqarishda o'tkazishi uning 'usta' bo'lib yetishishini ta'minlaydi." [6]

1. Tizimning ishlash mexanizmi

Germaniya modelida o'quvchining vaqti quyidagicha taqsimlanadi:

- **70% vaqt (Haftada 3-4 kun):** Korxonada amaliy ish. O'quvchi usta-shogird an'anasi asosida real uskunalar va haqiqiy ish muhitida ishlaydi.
- **30% vaqt (Haftada 1-2 kun):** Kasb-hunar maktabida nazariy ta'lim. Bu yerda ijtimoiy fanlar, chet tillari va kasbning nazariy asoslari o'rgatiladi.

2. Iqtisodiy samaradorlik

Ushbu tizimda davlat, korxonalar va yoshlar o'rtasida "uch tomonlama manfaatdorlik" mavjud:

- **O'quvchi uchun:** O'qish davrida korxonadan maosh (stipendiya) oladi va bitirganidan so'ng tayyor ish o'rniga ega bo'ladi.

- **Tadbirkor uchun:** Kelajakda korxonaga moslashgan, texnikani mukammal biladigan mutaxassis tayyorlanadi. Kadrlarni qayta o'qitish xarajatlari tejaladi.
- **Davlat uchun:** Yoshlar o'rtasida ishsizlik darajasi keskin kamayadi va iqtisodiy barqarorlik ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasida kasbiy ta'lim tizimini isloh qilishda Germaniya tajribasidan foydalanish bir necha strategik yo'nalishlarni qamrab oladi:

1. **Kasbiy ta'lim muassasalari va korxonalar klasteri:** Har bir hududdagi texnikumlarni o'sha hududdagi yirik sanoat korxonalariga birlashtirish.
2. **O'quv dasturlarini moslashtirish:** Ish beruvchilarning talabidan kelib chiqib, o'quv rejasidagi nazariy soatlarni qisqartirish va amaliyot soatlarini ko'paytirish.
3. **Usta-shogird an'anasini raqamlashtirish:** Amaliyot jarayonlarini monitoring qilish uchun maxsus platformalar (masalan, EMIS tizimi elementlari) orqali o'quvchining korxonadagi faoliyatini baholash.

Germaniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, yoshlarni kasbga yo'naltirishda faqat sinf xonasi bilan cheklanmaslik kerak. Yoshlarda "kasbga muhabbat"ni shakllantirish uchun ularga real mehnat jarayonida ishtirok etish imkonini berish lozim.

O'zbekistonda kasbga yo'naltirish islohotlari

Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan "Har bir yoshga kamida ikki kasb va bitta xorijiy til" tamoyili maqolaning o'zagini tashkil qiladi. "Yoshlar daftari", kasbiy ta'lim markazlari (monomarkazlar) faoliyati va "Ishga marhamat" maskanlarining roli statistik ma'lumotlar bilan boyitiladi.

O'zbekiston Respublikasining Yoshlar siyosatiga oid strategik hujjatlarda ta'kidlanidek "Har bir yosh kamida ikkita kasb va bitta xorijiy tilni mukammal bilishi — bugungi davrning qat'iy talabidir." [2]

O'zbekistonda yoshlar bandligi va kasbiy yo'nalishlar tahlili

Kasbiy ta'lim tizimida ya'ni texnikumlarda yoshlarni quyidagi "**Kelajak kasblari**"ga yo'naltirish strategik ahamiyatga ega:

- **Raqamli qishloq xo'jaligi:** Agrodronlar operatori, gidroponika mutaxassisi.
- **Muqobil energiya:** Quyosh panellariga xizmat ko'rsatish texniklari.
- **Mexatronika va robototexnika:** Sanoat robotlarini sozlovchi kadrlar.
- **Logistika:** Xalqaro yuk tashish va ombor boshqaruvi operatorlari.

Mamlakatimizdagi demografik holat va mehnat bozori o'rtasidagi mutanosiblik statistik ma'lumotlar yordamida ko'rib chiqiladi.

Ushbu jadval yoshlarning qaysi sohalarida ko'proq mehnat qilayotganini va qayerda kadrlar yetishmovchiligi mavjudligini ko'rsatadi.

Yoshlarning iqtisodiy faollik darajasi va bandlik sohalari

1-jadval.

T/r	Iqtisodiyot tarmoqlari	Bandlik ulushi (%)	Kasbiy yo'nalish dinamikasi
1	Xizmat ko'rsatish va servis	35%	O'suvchi (Trendda)
2	Qishloq xo'jaligi	22%	Kamayuvchi

3	Sanoat va ishlab chiqarish	18%	Barqaror o'suvchi
4	Qurilish	12%	Mavsumiy barqaror
5	IT va raqamli texnologiyalar	8%	Keskin o'suvchi
6	Boshqa sohalar	5%	O'zgaruvchan

Yoshlarning kasb tanlashiga ta'sir etuvchi asosiy omillar (So'rovnoma natijalari asosida)

2-jadval.

Omillar guruhi	Ta'sir darajasi (%)	Izoh
Ijtimoiy nufuz (Prestij)	40%	Jamiyatdagi status va tan olinish
Oila va yaqinlar tavsiyasi	25%	An'anaviy qarashlar ta'siri
Shaxsiy qiziqish va iqtidor	15%	Ichki motivatsiya (Hali past darajada)
Yuqori daromad olish istagi	12%	Moddiy manfaatdorlik
Do'stlar va tengdoshlar ta'siri	8%	"Guruhga ergashish" effekti

XULOSA VA TAKLIFLAR

Jadvallar tahlili shuni ko'rsatadiki, yoshlarni kasbga yo'naltirishda faqatgina "Nufuzli kasb" tushunchasidan voz kechib, "**Bozorbop kasb**" tushunchasiga o'tish lozim.

Professional diagnostika: Har bir kasbiy ta'lim muassasasida "Karyera markazlari"ni tashkil etish.

Ish beruvchi bilan aloqa: O'quv rejaları 60/40 nisbatda (amaliyot/nazariya) korxonalar talabiga moslanishi.

Psixologik qo'llab-quvvatlash: Yoshlardagi kasbiy ikkilanishlarni J.Xolland kabi metodikalar yordamida tizimli bartaraf etish.

Yoshlarni kasbga yo'naltirish — bu iqtisodiy barqarorlik kafolatidir. Xulosa o'rnida quyidagilarni taklif qilish mumkin:

1. Maktablarda 5-sinfdan boshlab "Kasblar olami" fanini joriy etish.
2. Virtual reallik (VR) texnologiyalari orqali o'quvchilarga kasblarni "sinab ko'rish" imkonini yaratish.
3. Ota-onalar uchun "Kasbiy psixologiya" kurslarini tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 21-dekabrda "Kasbiy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va xalqaro ta'lim dasturlarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-209-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 11-avgustda "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni (Yangi tahrir).
3. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrda PF-158-son Farmoni.

Ilmiy adabiyotlar va darsliklar

4. **Ismailova Z.K.** "Kasbiy pedagogika". Darslik. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2022. – 320 b.

5. **Muslimov N.A.** "Kasbiy ta'limda o'qitishning innovatsion texnologiyalari". Metodik qo'llanma. – Toshkent, 2023. – 180 b.
6. **Holland, J. L.** "Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments". (Updated educational edition). – Psychological Assessment Resources, 2021.
7. **Savickas, M. L.** "Career Construction Theory and Practice". In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), Career development and counseling: Putting theory and research to work. – John Wiley & Sons, 2024.

Elektron resurslar

8. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy sayti – www.edu.uz.
9. Kasbiy ta'lim jarayonlarini boshqarish axborot tizimi – www.emis-prof.edu.uz.
10. UNESCO-UNEVOC International Centre for TVET – www.unevoc.unesco.org.

